

81916005-0	03/06/2022	הארץ - כותרת	עמוד 19	1	25.67x23.41
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

הפרומתאים היהודים

דוד אוחנה

ציון 120 שנה לפרסום יצירתו האוטופית של בנימין זאב הרצל, "אלטנוילנד", הוא הזדמנות טובה לבחון מאין בא הרעיון המשיחי בקרב היהודים, ולאן הוא הולך. הרבה מים עזורים זרמו מאז רקם הרצל במפנה המאות ה-19 וה-20, את רעיונותיו הליברליים על מדינת יהודים חופשית במזרח התיכון – מדינה המפרידה בין תיאולוגיה לפוליטיקה – ועד ראשית העשור השלישי של המאה ה-21, עת מצעד דגלים של רבבות יהודים לאומנים דתיים עשה את דרכו, בכרכת הממלכה, לעבר שרידי בית המקדש העתיק מתקופת בית שני. ושוב, כמו בפיקודים עכורים קודמים, נצבע מושג המשיחיות, שבמקורו הוא רוחני וטרנסצנדנטי, ושכונותיו נאצלות וכללי-אנושיות, בצבעים לאומניים גסים.

דוד ליטבק, גיבור הרומן האוטופי של הרצל, מבהיר לאורחיו כי עם ההתעוררות הלאומית, היהודים המודרנים לא יוכלו לצפות למאומה "מחוללי הכשפים המופלאים", כמו משיח השקר במאות ה-17 וה-18, מפני שהכל נתון בידיהם. בהרצל התגלם הדימוי של "האנשה משיחית", המתבטא בחלומם כבר בגיל צעיר, כפי שהוא כתב: "בהיותי כבן 12 שנה נודמן לידי ספר אשכנזי אחד... ובו קראתי במקרה על אודות משיח בן ישראל... והוא יבוא כעני רוכב על החמור... עלה פתאום על לבבי וזכרון הסיפור ההיסטורי של יציאת מצרים והאגדה על אודות מלך המשיח... ובמוחי נולד אז הרעיון לכתוב פואמה על אודות מלך המשיח. ידעתי כי ילעגו לי ויקראו: 'הנה בעל החלומות!'... כאחד הלילות חלמתי חלום נפלא: מלך המשיח בא, והוא זקן מלא הוד ותפארת, וייקחני על זרועותיו וידאה אתי על כנפי רוח... ולי אמר: 'לך ובשר ליהודים כי עוד מעט ובוא אבוא וגדולות ונפלאות אעשה לעמי ולכל העולם!'".

משיחיות אוניברסלית זו "לכל העולם", היתה השאור שבעיסה בלאומיות הליברלית של הרצל, ואיפיינה את הזיקה שסבר שיש לקיים בין המדינה היהודית לאומות העולם. אמנם היהודים הם שהעניקו את רעיון "עם הבחירה" לאנושות, אך הפוליטיזציה של המשיחיות היהודית היתה תוצאה של השפעות זרות.

ההצהרות ההיסטוריות של הפילוסופיה הציונית הושמעו בעקבות הניצחונות של תנועות לאומיות אחרות: הרב יהודה אלקלעי הטיפח החל משנות ה-50 של המאה ה-19 להתיישבות היהודית בארץ-ישראל, בהשראת מלחמת העצמאות היוונית ועליות הלאומיות הסרבית (אבי של אלקלעי למד אצל הרצל). הספר "רומי וירושלים" של משה הס נתחבר בהשפעת איחוד איטליה (1862). משה לייב לילינבלום קרא החל משנת 1881, לתחייה יהודית בעקבות התחייה

הלאומית ההונגרית; ו"אוטואמנספיציה" של יהודה לייב פינסקה, נכתב על רקע ייסוד ממלכת בולגריה (1882). אי אפשר אפוא להבין את שורשי הציונות ואת הולדתה מבלי לעמוד על יחסי הגומלין בין התודעה המשיחית של רבים מהוגי הציונות שביקשו לכונן "אוטופיה רסטורטיבית" במולדתם ההיסטורית, ובין התיאולוגיה הפוליטית המשיחית של התנועות הלאומיות באירופה. באקלים דעות זה דימוי המשיח ליוו את הרצל ככל אשר פנה, אם בהערצה ואם בלגלוג. מתנגדיו – ליברלים, רפורמים, סוציאליסטים ואורתודוקסים – ראו בציונות תנועה פסאודו-משיחית. ידידו, מקס נורדאו, הסתייג מיצירתו והותו המשיחיות ובין הציונות; יריבו, אחד העם, האשים אותו בליבו אש זרה; ואחרים השוו אותו ל"משיח השקר", דוד הראובני ושלמה מולכו.

אגדת הרצל אכן נעטפה בהילה משיחית, ואף הוא עצמו הפנים אותה עד כדי כך, שערך השוואה בינו לבין שבתי צבי: "ההבדל ביני לשבתי צבי הוא בזה ששבתי צבי גידל את עצמו כדי להידמות לגדולי הארץ, ואילו אני מוצא את גדולי הארץ קטנים כמוני". הוא נוהר ולא חצה את הסף השבתי. המלך האיטלקי ויטוריו אמנואלה השלישי, סיפר לו בפגישתם ב-1904, כי אחד משארי בשרו הרחוקים קשור לשבתי צבי, והוסיף ושאל אם ישנם עוד יהודים המצפים למשיח. הרצל רשם ביומנו את תשובתו למלך: "כמובן הוד רוממותך, בחוגים הדתיים. בחוגים שלנו, בקרב המשכילים והנאורים, ברור שאין הדבר הזה קיים. סיפרתי לו כיצד בא"י נמנעת מלעלות על חמור לבן או סוס לבן, כדי שלא יביכו אותי ויחשבו אותי למשיח. הוא צחק".

הציונות היתה ביטוי למה שאני מבקש לכנות "משיחיות פרומתאית". אותה תשוקה של האדם המודרני להיות אדון לעצמו, למרוד בגורל שהכתיב את מצבו הנוכחי ולכונן את ההיסטוריה במו ידיו. התשוקה המשיחית-חילונית התיימרה לעצב הן את העולם הזה והן את העולם הבא בעולם הזה. האידיאולוגיות המהפכניות המודרניות, ובכללן הציונות, תירגמו את השפה הדתית לז'רגון חילוני. הן הציבו את האדם החילוני במקום הסמכויות הרליגיוזיות וכוננו תיאולוגיה פוליטית, שבה האדם ממיר בתודעתו וביכולתו את מלך מלכי המלכים. שני "הפרומתאים היהודים" הבולטים ביותר בתולדות הציונות היו הרצל, חוזה מדינת היהודים, ודוד בן גוריון, מייסד המדינה. אביו של בן גוריון, אביגדור גרין, כתב להרצל וביקש ממנו שיעל את השפעתו כדי שדוד בן גוריון יתקבל לבית מדרש לרבנים (עם ארדינטציה למדעים). נוסח המדענייה מעיד על מעמדו המשיחי של הרצל בקרב ההמונים היהודים: "מי שיחוש מצוקת הנפש גיד צרתו לפניך, אדוני הנעלה, כי נשיא אלהים אתה

בתוכנו...". וגרין חותם את מכתבו: "השתחויותי". אילו הגיע המכתב ליעדו (ייתכן שהגיע, אך לא נענה), אפשר והיינו זוכים באדמו"ר של חצר חסידי דת ולא במייסד המדינה וראש ממשלתה הראשון. דוד גרין (לימים בן גוריון) מספר בויכרונותיו כי בהיותו בן עשר, ב-1896, שנת פרסום ספרו הידוע של הרצל "מדינת היהודים", פשטה השמועה בבית הכנסת במקום הולדתו שהרצל "גבה קומה ויפה תואר וזקן שחור לו... משיח בא, והוא נמצא עכשיו בווינה". לימים הסיק בן גוריון כי "הרצל אמנם היה המשיח, שכן חישראל את הנוער למחשבה כי אכן א"י ניתנה להשגה. ואולם הרצל הוסיף ואמר כי הדבר יתבצע רק במעשה ידינו".

לשני ה"פרומתאים" הבולטים בתולדות הציונות – חוזה המדינה הרצל ומייסדה בן גוריון – היה חזון משיחי אוניברסלי, נעדר תוכן דתי

ההבנה ש"מעשה ידינו" הוא התנאי להגשמת משיחיותו החילונית של הרצל – היא מרכזית בעיני צוב דרכו האינטלקטואלית והפוליטית של בן גוריון הצעיר. בכל שלב מדיני שבו פסע בן גוריון במסעו המדיני להקמת מדינת היהודים, ולאחר מכן בהנהגתה, נישאה המשיחיות על שפתיו, ולעתים קרובות נצמד אליה שמו של הרצל. ב-1944 קישר ישי רות בין הצהרת בלפור לחזון הרצל: "אילו חי הרצל עוד 13 שנה היה רואה שחזונו המדיני קם ויהי". זאת היתה השנה הקשה ביותר לחזון הציוני: תהום הפרידה בין האוטופיה שרקם הרצל לאפוקליפסה שחווה זה עתה העם היהודי. באותה שנה נשא בן גוריון נאום שכתרתו "מהרצל ועד היום", ובו אמר "שגם דמיון השטן לא יכול היה לתאר מציאות אימים בזמן שהרצל היה חי".

אולם בן גוריון לא הביט אחורה בועם, אלא גייס את עוצמתו הפרומתאית כדי לבנות את המחר. בכך הוא בלט על פני שאר המנהיגים הציונים הפוסט-הרצליאניים, ומבחנו היה דווקא ברגע הקשה ביותר ליהודים בתולדותיהם – לא פרשת דרייפוס ולא פרעות קישינב, אלא השמדת שליש מיהדות אירופה בשואה. נדרשו ממנו תעצומות נפש כדי לנסוק משפל זה אל החזון הציוני ולדבוק בו, והמבקר שהצית בו את התשוקה הפרומתאית היה הרעיון המשיחי.

תודעה זו של הבניה עצמית באה לידי ביטוי במכתבו של הרצל לסופר ראובן בריינין, שבו הודיע לו: "אז החלטתי להיות אינג'ניר". גם בן גוריון ביקש תחילה להיות מהנדס. כסופו של דבר הוא תיעל את רצונו הפרטי להנדסה של חברה מודרנית, וכפי שמראה ד"ר ארי בראל, בן גוריון עשה

זאת במצעות סדרה של מפעלים מדעיים-טכנולוגיים והנדסיים, החל מהפרויקט הגרעיני ועד ביוסוס מפעלי פיתוח והתיישבות.

בהקדמה לספרו של הרצל "מדינת היהודים", הדגיש בן גוריון את מופתיות המדינה שבדרך: "וארצנו החדשה תהיה ארץ ניסיון וארץ מופת לרבים". יסוד הרצליאני זה של "מדינה למופת", שגובש בספר "מדינת היהודים", פותח והורחב מאוחר יותר, לפי בן גוריון, בספר עתידני שלם, "אלטנוילנד", שבו תוארו לא רק הוויה פוליטית של עצמאות יהודית, אלא משטר חדש הבנוי על קואופרציה של פועלים בני חורין. דגם מופתי עמד גם ביסוד האידיאה המשיחית הבן-גוריונית. בעשור הראשון של המדינה היסודות המופתיים פורשו באופן עקבי כהלאמה גורפת של המשיחיות, הבאה לידי ביטוי בממלכתיות.

"הפרומתאים היהודים", הרצל ובן גוריון, לא נלאו להטיף לחזון משיחי אוניברסלי של היהודים בעידן המודרני. בעיניהם, המוטיב המשיחי, שהיה בבחינת מיתוס מגייס בהבנייתה של אומה צעירה, נעדר תוכן דתי או טרנסצנדנטי. אך לא עוד. תוכן רליגיזי משקף עתה את האידיאולוגיה הלאומית של המתנחלים, ויעיד על כך מעמדם המרכזי הנוכחי של רבנים הנחשבים הוגי דעות מובילים של הציונות הדתית המתנחלת: הרב צבי ישראל טאו רואה במדינת ישראל ובארץ ישראל השלמה ישות שכלי-כולה מקודשת מעצם היותה מרכיב הכרחי בהיסטוריה של הגאולה; ואילו הרב יצחק גינזבורג (שבספרו "ברוך הגבר" העניק צידוק תיאולוגי לטבח שביצע ברוך גולדשטיין במוסלמים מתפללים במערת המכפלה), ערך טיפולוגיה של מלכות דוד ושואל, וראה באחרונה מקבילה למדינת הלאום הציונית-חילונית, הנתפשת כמלכות חיצונית. גינזבורג דוחק בציונות הדתית לשוב לפרדיגמה של מלכות דוד, לשלול מחויבות כלפי המדינה החילונית, ולהתקדם לעבר היעד המשיחי.

התיאולוגיה הפוליטית של המתנחלים מעידה יותר מכל על אגואיזם לאומי, על קידוש האדמה, על עימות מתמיד בין "אויב" ל"ידיד", על בלתי נות מהעולם, ובעיקר על "משיחיות טרנסצנדנטית", שבה הדרישה היא לבטל את כוחו הריבוני של האדם המודרני והחילוני ולשוב לסמכות דתית, מדומיינת, שמעבר לו. ואילו היסוד המרכזי בחזון נומדיני של מייסד המדינה, בהשראת דמותו ורעיונותיו של חוזה המדינה, היה הקריאה למדינת הלאום היהודית הצעירה, המודרנית והחילונית, שלשמש אוונגארד ("אור לגויים") בשירות האוניברסליזציה של האנושות. מפחיד להכביט בתהום העמוקה שנבקעה בין החזון למציאות.